

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U
THOMA (FAL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2013

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho (30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari (10)
KHETHEKANYO YA C: Luambo (40)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
4. Thomani Khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
8. Ni dzhieze nzhele zwiga zwa u vhalala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.
9. Khethekanyani zwifhinga zwanu nga ndila i tevhelaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 45
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 30
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 45
10. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1****TSHIBVELEDZWA TSHA 1: PHUROSА**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao:

**VHUDIFHINDULELI HA MUBEBI NA N'WANA ENE
MUNE KHA VHUMATSHELO HAWЕ**

Muniwe na muniwe o bebwa e na tshine a tea u tshi bveledza kha vhutshilo hawe, hu u itela uri a vhe wa thuso kha lushaka. Arali vhumatshelo ha sa bveledzwa zwavhudi hu a vha na bomepome vhukati ha vhabebi na vhana. Vhumatshelo ha n'wana ha vha havhudi muniwe na muniwe u a dirwa khana. Haho a sa funi u dibadekanya na zwivhuya.

Vho-Nyavheani vho vhingwa nga Vho-Mudzuli, vha lenga u vha na n'wana mutani wavho. Mulisa ene o bebwa vho no vha vha maduvha, hezwo zwo disa dakalo mudini. Khombo Vho-Mudzuli vho mbo di sia vathu. Vhudifhinduleli hothe ha u unda Mulisa ha vho vhuya mahadani a Vho-Nyavheani.

Musi Mulisa e na minwaha i si gathi, madekwana maiwe na maiwe mme awe vho vha vha tshi dzula nae vha tshi khou mu laya na u mu sumbedza vhumatshelo hawe vhu re na fulufhelo. Vho vha vha tshi lingedza nga ndila dzothe u mu vhudza lufuno lwa mme mubebi. Vha dovha vha mu vhudza uri arali a tangana na zwithu zwi kondaho kha zwi ambe vha thusane.

Mulisa a tshi thoma tshikolo vho vha vha tshi vuwa nga matsheloni vha mu dudedzela madi vha mu tanzwa vha fhedza vha mu ambadza zwiambaro zwa tshikolo. Nga murahu ha izwo vho vha tshi mu itela thabelo ya uri a wane tsireledzo. Zwothe hezwo zwo ita uri Mulisa a tou funa mme awe nahone a sa fune na u vha khakhela.

Tshikoloni o vha muthu wa u funwa nga vhagudisi ngauri o vha a tshi vha thetshelesa. Arali hu na tshine a sa tshi pfesese vhagudisi vha vha khakhathini ya u salwa murahu, u swikela a tshi tshi pfesesa. Hayani mme awe a vha edeli a sa athu u fhedza mushumo wawe wa tshikolo. Vho vha vha tshi edzisa na u tibula bugu dzawe naho vha songo tou ya kule na tshikolo. Zwine zwa vha kanganyisa, vho vha vha tshi dala tshikoloni u wana thuso kha vhagudisi.

Mulisa o vha muthu wa u wana pfufho dzo fhambanaho afha tshikoloni nge a vha o diimisela kha zwa tshikolo. Musi o vhuya nadzo afha hayani o vha a tshi sumbedza mme awe, vhone vho vha vha tshi mu khoda, vha mu tutuwedza, vha fhedza vha mu takadza nga zwitukutuku zwine vha vha nazwo. Hezwi zwothe zwo vha zwi tshi ita uri Mulisa a tou nana u dzhia vhudifhinduleli hawe kha zwa tshikolo.

Kha Mulisa tshifhinga tsha khonani tsho vha tshi tshi tou vhalwa. Vha sa funi u dzhia vhudifhinduleli havho vho vha vha tshi ri Mulisa ndi ndeniwa ine ya twa hayani na mme. Vhe vha vha khonani dzawe ndi vhe vha dzhia bugu sa khonani. Mudzunga, o edzisa u vha khonani yawe, vhubva ha ita uri a panulule li tshe matsheloni. A tshi vhudza vhathu a ri ene a nga si zwi kone zwa u vha tshisele tsha bugu. Mulisa ene vho mu solaho vho mu sola hone ene a zwo ngo mu ita tshithu ngauri o vha o ima kha muano wawe.

A tshi ya yunivesithi mme awe vho thoma vha mu todela muthu wa u mu laya na u mu eletshedza nga vhutshilo ha yunivesithi. Kha Mulisa a vha o tou vhudza tshi na ndevhe. Hezwi zwo ita uri a yunivesithi khonani yawe ya mbiluni dzo di vha bugu dzawe. Vha mu todaho vho vha tshi mu wana laiburari kha khuda nkene zwifhinga zwothe arali a songo ya u funziwa. Musi e henefha yunivesithi vhunzhi ha madekwana u amba na mme awe nga zwine zwa khou bvelela yunivesithi.

Mishumo ya Mulisa ya yunivesithi yo vha yo khethea. Ndi nga zwenezwi he a kunga vhunzhi ha dzikhamphani lwe dza tou mu lwela. Mushumoni nahone ha ngo vha na thidza. Arali hu tshi todou aluswa muthu mushumoni wawe vho vha tshi thoma nga u posa ito khae. Hezwi zwo ita uri masheleni a tou ka nga muadzi.

Mulisa o fhedza o fhatela mme awe nndu ya mathakheni, yo dzheniswaho tshinwe na tshinwe tsha musalauno. A fhedza nga u vha livhuwa a ri: 'U vha na mme mubebi wa vhudifhinduleli na thuthuwedzo zwo nnyita uri ndi vhe muthu.' Vhone nga fhala vha ri: 'U kondelela hanu na u pfa u laiwa na dzhia vhudifhinduleli hanu na nne zwo nyita muthu.'

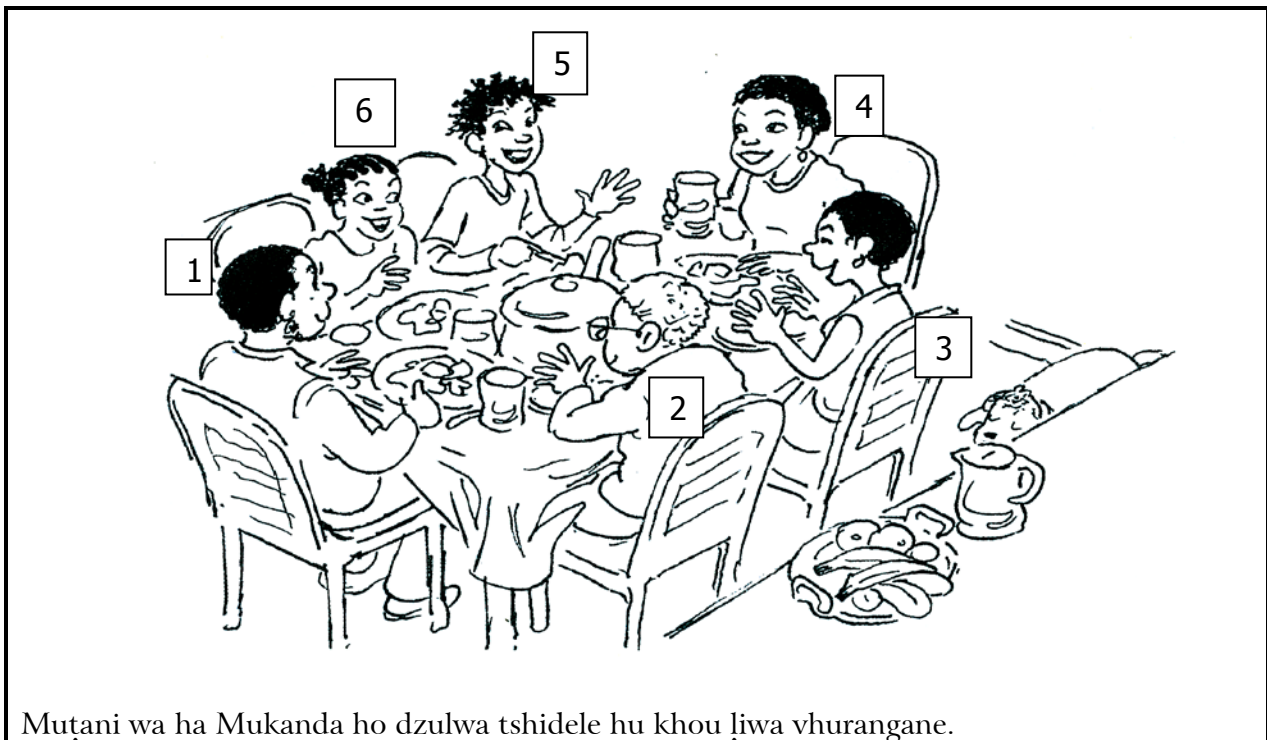
A vho ngo zwifha vhakale vha tshi ri. 'Tshakule tshi wanwa nga muhovhi.'

- 1.1 Ndi ifhio ndivho ya u vha hone ha muthu muine na muine shangoni? (1)
- 1.2 Kha phara ya u thoma topolani ipfi line la sumbedza uri arali vhathu vha sa dzhia vhudifhinduleli havho vha a vhonana mulandu. (1)
- 1.3 Sumbedzani ZWIVHILI zwe Vho-Nyavheani vha vha vha tshi ita sa ndila ya u tutuwedza Mulisa kha zwa tshikolo. (2)
- 1.4 Ndi mini zwi sumbedzaho uri Mulisa o di vha muthu wa u tshila nga muano wawe? (2)

- 1.5 Zwe Vho-Nyavheani vha ita zwa u dzula na Mulisa madekwana mañwe na mañwe (phara ya vhuraru) zwo mu thusa nga ndila-de? Zwi vheeni nga maipfi aṇu. (2)
- 1.6 Liambele lo talwaho li bvukulula hani mvumbo ya Mulisa? (2)
- 1.7 Talutshedzani ndivho ya muñwali kha itshi tshibveledzwa. (2)
- 1.8 Fhindulani nga u ri **Ndi zwone** kana **A si zwone**, ni dovhe ni tikedze.
- Murero une wa ri 'Tshakule tshi wanwa nga muhovhi,' u na vhushaka na vhutshilo ha Mulisa. (2)
- 1.9 Talutshedzani masiandaitwa a vhudifhinduleli ha Vho-Nyavheani kha vhutshilo ha Mulisa. (2)
- 1.10 Ni vhona zwi tshi konadzea na zwe zwa bvelala kha Mulisa kha itshi tshibveledzwa? Tikedzani. (2)
- 1.11 Talutshedzani vhudipfi haṇu nga tshibveledzwa itshi. (2)

TSHIBVELEDZWA TSHA 2: TSHIFANYISO

Talelani tshifanyiso tshi tevhelaho, ni kone u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

- 1.12 Bulani fhethu hune avha vhathu vha vha hone. (1)
- 1.13 Ndi tshini tshine tsha sumbedza uri hu na muthu ane a vha na thaidzo ya maṭo? (1)

- 1.14 Topolani vhathu VHAVHILI vhane vha vhonala vhe vhone vhahulwane kha tshifanyiso itshi. (2)
- 1.15 Ambani nga vhudipfi ha vhathu vha re kha tshifanyiso. Phindulo yanu i disendeke kha zwigwada zwothe. (2)
- 1.16 Fhindulani nga u ri *Ndi zwone* kana *A si zwone*, ni dovhe ni tikedze.
- Vhathu avha vha vhonala vha tshi khou la zwiliwa zwa nga madekwana. (2)
- 1.17 Ndi zwifhio zwine na tama kana u sasaladza nga nzulele i re kha tshifanyiso itshi? (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO 2**

No newa tshikhala tsha u amba na vhaswa vha shangoni la hanu nga ha u vha na mutakalo wavhuḍi.

Vhalani mafhungo (TSHIBVELEDZWA TSHA 3) a tevhelaho afho fhasi ni kone u n̄wala mihumbulo mihulwane ine na ḍo i shumisa kha tshipitshi tshanu musi ni tshi khou amba na vhaswa.

NDAELA

1. N̄walani mbuno dza SUMBE dzi kha mafhungo a pfalaho ni tshi sumbedza ndila dzine dza nga shumiswa u itela mutakalo wavhuḍi. Tshivhalo tsha maipfi TSHI SONGO PADA 70.
2. Nomborani mbuno dzanu u bva kha 1 u ya kha 7.
3. Ni tshi n̄wala fhungo lithihi kha li vhe na mbuno NTHIHI.
4. Shumisani maipfi AN̄U.
5. N̄walani tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa zwitangeni magumoni a samari (manwedzo) yanu.

TSHIBVELEDZWA TSHA 3**NDILA DZINE DZA NGA SHUMISWA KHA
U VHA NA MUTAKALO WAVHUḌI**

Muthu ndi wa ndeme kha vhutshilo, u tea u ḍilondota, a tshi itela mutakalo wawe ngauri ri tshila luthihi shangoni.

U itela uri a vhe na mutakalo wavhuḍi muthu kha kunakise hune a dzula hone zwifhinga zwothe. Hezwi a nga zwi ita nga ene mune kana a tou rendela arali a si na tshifhinga. U sa zwi ita ndi u ḍifhungudzela maḍuvha au a vhutshilo.

Ri tea u vhona uri zwishumiswa zwine ra bika ngazwo, zwi vhe zwo kunaho musi ri tshi ḱodou zwi shumisa na nga murahu ha musi ro no fhedza u zwi shumisa.

Tshiṇwe tshine tsha thusa kha u ita uri muvhili wa muthu u vhe na mutakalo wavhuḍi ndi musi muthu a tshi ita nyonyoloso zwifhinga zwothe. Muthu a nga tou ya fhethu hune ha itwa hone nyonyoloso kana a ḍirengela DVD ya nyonyoloso.

Zwiliwa ndi zwiṇwe zwa zwithu zwi no fhaṱa muvhili wa muthu, zwi ita uri muvhili u vhe wo takalaho. Hezwi zwi amba uri muthu kha ḍirengele zwiliwa zwavhuḍi zwi re na pfushi.

Muthu u tea u divha muvhili wawe, a kone u ambara zwiambaro zwi mu edanaho ngauri zwituku zwi ita uri nyelelo ya malofha i si vhe yavhudi, ya vhangela malwadze.

Muthu u tea u kona u dilanga a sa langwe nga thaidzo dzine dza do mu vhangela malwadze zwi songo fanela.

Muthu ndi wa u shuma a tshi awedza muvhili wawe lwo linganelaho. U sa awela zwi na thaidzo dzi si dzavhudi kha muvhili wa muthu.

Muthu u tea u vha na tshifhinga tsha u vhone na dokotela na musu a sa khou lwala hu u itela u divha tshiimo tsha mutakalo wawe.

Zwothe hezwi zwithu muthu a zwi thogomela u do vha na vhutshilo vhulapfu, a tuwa shangoni o fura vhutshilo.

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: LUAMBO

MBUDZISO 3

TSHIBVELEDZWA TSHA 4: KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela:

VHUAWELO

'LUNAKO PHANDA'

SHAVHELA NGENO ZWO NAKA NAKIII!!!

HAYA HA ZWIAMBARO ZWA VHUTAMBO HA U PEMBELELA
MABEBO, MATIRIKI DANTSI NA MINYANYA YA MBINGANO

VHO TANGANEDZWA NGA MADANDA A PFENE

Ri vha rungela vho dzula henefho. Vha tuwa natsho na zwenezwo.
Ri vula maduvha othe a vhege u bva nga 08h00 u swika 18h00 nga
tshikovhelelo.

U da havho ndi dakalo lashu.

MUTENGO U TOU VHA BUKUTA
R250,00 arali vho ri fha tshifhinga tsha nwedzi u runga.

Vha nga kwama Maemu kha: 076 231 3241 kana vha de zwifhatoni zwa
MADULA vhubvadvha ha dorobo ya Thohoyandou.

- 3.1 Muano kha iyi khungedzelo ndi ufhio? (1)
- 3.2 Ndi mini zwine vhathu vha dela zwone afha fhethu? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 3.3 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe u tevhelaho:
Shavhela ngeno zwo naka nakiii!
Mukungedzeli o shumisa ... u kunga vhathu.
- A Liambele.
B Liaravhi.
C Linyanyu.
D A na C. (1)
- 3.4 Ipfi 'VHUAWELO' lo niwalwa nga madadzi na fonto i no fhira dziñwe. Sumbedzani uri ndi ngani na uri zwi vhidzwa u pfi mini. (2)
- 3.5 Hu na lifurase li songo shumiswaho nga ndila yone. Li topoleni ni dovhe ni tikedze phindulo yañu. (2)
- 3.6 Zwi tshi ya nga mbonalo ya iyi kungedzelo ni vhona i tshi kunga vhavhali? Tikedzani. (2)

[10]

MBUDZISO 4**TSHIBVELEDZWA TSHA 5: KHATHUNI**

Talelani KHATHUNI, uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

- 4.1 Ambani uri avha vhathu vho dzula ngafhi? Ni tikedze phindulo yañu. (2)
- 4.2 Ndi mini tshi sumbedzaho uri vha mukegulu vho funzea? (2)

- 4.3 Ndi ngani fhungo li re kha fureme ya vhuṇa (4) lo riwalwa nga ngomu ha zwidevhe? (2)
- 4.4 Ndi ufhio mulaedza une wa khou fhiriswa nga khathuni iyi? (2)
- 4.5 Thekhiṇolodzhi i a kona u swikelelwa nga muthu muṇwe na muṇwe. Tikedzani. (2)
- [10]

MBUDZISO 5

5.1 TSHIBVELEDZWA TSHA 6: PHUROSА

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

Vho-Dennde vha ri: 'Vhathu kha vha sendele murahu.' Vha tshi khou itela uri mapholisa na vha thusothanzi vha shume zwavhudi. Haya o vha mafhungo a khombo ye ya tou vhangwa nga nthani ha luvhilo lwo kalulaho na vhathu vho no nwa matiitii vha tambela magondoni na vhaṭa vha no daha fola na thanga dzalo.

Pholisa la u dzhia zwinepe na lone lo mbo di thi taiwi. Pholisa lo foda khuvhabvu. Ndi hone nga murahu vha thusothanzi vha tshi thoma u thusa ula muthannga o thuliwaho nga goloi. Vhunga vhathu vho vha vho dala, a hu kundwi vhasasaladzi vha tshiwo. Muṇwe wa vhafumakadzi we a vha a tshi divha khuvhabvu o ri: 'Ndi hone ri tshi do edela khofhe tshidele ri si tsha tswelwa. Arali a tou vha muholefhali zwi nga thusa.' Muṇwe nga ngei a tshi ri hu tou vha uri vhanna a vha pfi luvhilo. Nahone vho vha vha tshi fanela u tou mu valela tshitokisini.

Vha thusothanzi vho fhedza vho hwalela mulwadze sibadela tsha henefho tsini. Mapholisa vho ri vha tshi tuwa vha sia vho laedzela muthannga wa thanga yawe uri a ye a divhadze vha hayani ha uyo muthannga nga ha khombo yo bvelelaho.

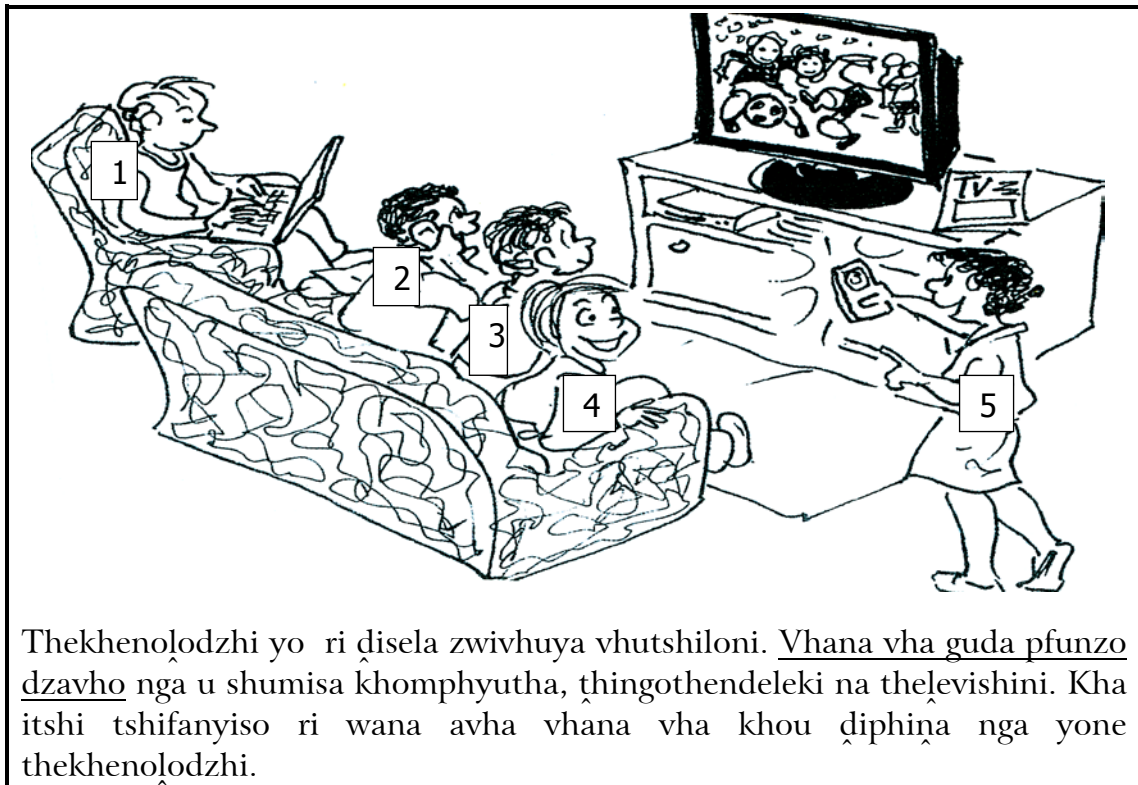
- 5.1.1 Kha phara ya u thoma hu na pfanywa ya ipfi 'halwa' yo shumiswaho. Inwi i topoleni ni dovhe ni i shumise fhungoni laṇu. (2)
- 5.1.2 Kha phara ya u thoma hu na liitiitwa lo shumiswaho, inwi li topoleni, ni dovhe ni li shumise fhungoni. (2)
- 5.1.3 Isani fhungo li tevhelaho kha luambo lwa u vhiga.

Vho-Dennde vha ri: 'Vhathu kha vha sendele murahu.' (1)

- 5.1.4 Thomani fhungo li tevhelaho nga ipfi: **Khuvhabvu ...**
Pholisa lo foda kuvhabvu. (1)
- 5.1.5 Ipfi 'thanga' ndi homonimi (nyambahunzhi), inwi li shumiseni kha mafhungo anu mavhili o fhamabanaho. (2)
- 5.1.6 Nwalani fhungo li tevhelaho li kha khanedza.
Vhathu vho vha vho dalesa. (1)
- 5.1.7 Fhindulani mbudziso i tevhelaho nga u nanga ipfi lo teaho kha phindulo dze na newa:
Lifurase lo talelwaho kha fhungo li tevhelaho li khou shuma u ... dzina
Muthannga o thuliwaho nga goloi.
A U dadzisa.
B U talula.
C U fhambanya.
D U sumba. (1)
- 5.1.8 Kha phara ya u fhedzisa hu na litanganyi lo shumiswaho. Inwi li topoleni ni li shumise fhungoni lanu. (2)
- 5.1.9 Kha phara ya vhuvhili, hu na lifurase line la sumbedza luvhengelambiluni. Li topoleni ni dovhe ni tikedze phindulo yanu. (2)

5.2 TSHIBVELEDZWA TSHA 7: TSHIFANYISO

Talelani tshifanyiso, ni vhale na mafhungo o disendekaho khatsho, ni kone u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

Thekhenolodzhi yo ri disela zwivhuya vhutshiloni. Vhana vha guda pfunzo dzavho nga u shumisa khomphyutha, thingothendeleki na thelevishini. Kha itshi tshifanyiso ri wana avha vhana vha khou diphina nga yone thekhenolodzhi.

- 5.2.1 Topolani libulafhethu lo shumiswaho afho ntha ni dovhe ni li shumise fhungoni. (2)
- 5.2.2 Bulani dzina la limudi lo talelwaho ni dovhe ni li ise kha tshifhinga tshi daho. (2)
- 5.2.3 No sedza tshifanyiso itshi ni nga ri thekhenolodzhi i khou vhuisa vhathu fhethu huthihi kana i khou vha fhandakanya? Tikedzani phindulo yañu. (2)
- [20]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 40
MARAGAGUTE: 80